

ÇERKES KIYILARINDA İNGİLİZLER (1829-1837)

*Mustafa AYDIN**

Sahip olduğu konumu itibarıyla tarih boyunca pek çok milletin ilgisini çekmiş olan Kafkasya, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmasının ardından İran ile Osmanlı Devleti arasında nüfuz mücadelesine sahne olmuştur. Bu arada Rusların güçlü bir devlet olarak ortaya çıkmasıyla birlikte Kafkaslar'daki mücadele artmış ve oyuncular arasına Ruslar da katılmıştır. Rusya bu mücadelede eski gücünü giderek yitirmeye başlayan her iki devletin yerini almaya çalışırken, Osmanlı ve İran devletleri ise bölgenin Rusya ile aralarında tampon bir bölge olarak kalmasını arzulamaktaydılar. Ancak Kafkaslar uğruna verilen bu mücadeleden Ruslar, 1827'de İran'la Türkmençay, 1829'da da Osmanlı Devleti ile Edirne antlaşmalarını yaparak galip çıkmışlar ve hukukî olarak da Kafkaslar'ı ele geçirmişlerdir. Bununla birlikte her iki devletle doğrudan bir sınırı olmayan İngiltere Devleti ise yapılan antlaşmanın IV. maddesine¹, Rusya Devleti'ne verdiği protesto notasıyla tepki göstermiş ve Rusya'nın Anapa'dan Faş'a kadar olan bölgenin kontrolünü ele almasını "haksız" bulduğunu belirtmiştir.² İngiltere'nin böyle bir tepki göstermesinin ardında yatan gerçek neden ise, Rusya'nın doğuya doğru yayılmasının önüne set çekmek istemesiydi.³

Bu arada İngiltere Dışişleri Bakanı olan Lord Aberdeen de 1829 sonlarına doğru Petersburg'daki İngiliz Elçisine Edirne antlaşmasının İran ve Türkiye'nin anahtarını Ruslara verdiğini yazarak yapılan antlaşmayla ilgili

* Ar. Gör. Dr., İ. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

¹ Bu maddeye göre Gürcistan, İmeretya, Gürya ve Kuban nehrinin ağzındaki Sank Nikola Rusya'nın eline geçiyordu. Bununla ilgili bk. Mecmûa-ı Muâhedât, IV, İstanbul 1298, 72-73.

² A. H. Bijev, Adığı. Severo-Zapadnoğ Kavkaza i Krizis Vostočnogo Voprosa, Maykop 1994, s. 214.

³ Bijev, a. g. e., s. 240-241.

memnuniyetsizliğini dile getirmiştir.⁴ Ancak İngiltere'nin o sıralarda Kafkaslar'la ilgili takip etmek istediği politikasına en uygun siyaset Osmanlı Devleti'nin "aynı dinden insanları" koruma adı altında kayıp ettiği toprakları yeniden kazanmaya çalışması olmasına rağmen, bunu tek başına başarması mümkün değildi. Bu sebepten Osmanlı Devleti İngiltere'ye dayanmaya çalışmış, fakat İngiltere ise Lord Palmerston'un "kesinlikle kendimiz ve çıkarlarımız için" ifadesinde belirttiği gibi Osmanlı Devleti'ni politikasının unsurlarından biri olarak görmemiştir.⁵

Rusya Devleti ise bu tutum karşısında, Osmanlı Devleti ile yaptıkları Edirne Antlaşmasının geçerli olduğunu ve Kafkaslar'ın da kendilerine ait olduğunu beyan etmekteydi. Ancak gerçek durum kağıt üzerinde yer alan sözlerin ifade ettiklerinden farklılık arz etmekte olup, Ruslar ne Karadeniz kıyılarına ne de Kafkasların iç kesimlerine hakimdiler.⁶

Bu arada Rusya Devleti yetkilileri Karadeniz kıyılarında devam eden özgürlük mücadelesini desteklemek amacıyla yabancılar vasıtasıyla buraya gönderilen demir, çelik, barut vb. malzemelerin buralara girmesine mani olmaya çalışıyordu.⁷ Bununla ilgili olarak Çar I. Nikola 15 Haziran 1830'da Kafkas Ordu Komutanı Paskieviç'e; savaş araç gereçleri olan gemilere askerî ganimet olarak el konması, kendilerini kontrol ettirmeyen gemilerin de aynı muameleye tâbi tutulması ve askerî malzeme taşımayan gemilerin ticaret yapabileceklerini, fakat bunların dikkatle izlenmesi talimatını vermiştir.⁸ Bu talimatın ardından Amiral Menşikov da Kafkas filo komutanına verdiği emirde; yabancı gemilerin sadece Rus kale, gümrük ve karantinasının olduğu yerde ticaret yapabileceklerini ifade ederek, buralarda yapılan ticaret kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Alınan bu tedbirler 1831 Sonbahar'ında Osmanlı Devleti'nde bulunan yabancı misyon şeflerine de bildirilmiştir.⁹

Rusya Devleti bir yandan hakim olamadığı Karadeniz kıyıları ile ilgili bu gibi tedbirleri almaya çalışırken, diğer yandan da Osmanlı Devleti ile ilişkilerini düzelttikten sonra Çerkeslere karşı hızlı bir harekate girişerek, Karadeniz

⁴ R. Traho, *Circassians*, Munich, 1956, s.40.

⁵ Bijev, a. g. e., s. 240-241.

⁶ A. V. Fadeev, *Rossiya i Kavkaz*, Moskva, 1960, s.339-340.

⁷ Bijev, a. g. e., s. 225.

⁸ Bijev, a. g. e., s. 279-280.

⁹ Bijev, a. g. e., s. 281.

kıyısını ele geçirmeyi ve İngiltere'yi de bir oldu bitti karşısında bırakmayı amaçlıyordu.¹⁰ Ancak Çerkes meselesinin giderek uluslar arası bir hal alıp, diğer devletlerin siyasi gündemini daha çok meşgul etmeye başlaması, Rusların Çerkesistan, Gürcistan ve Azerbaycan'daki varlığını tehdit eder hale gelmiştir.¹¹ Bütün bunlara karşı Rusya'nın Çerkes topraklarını denetimi altına alma teşebbüsü İngiltere'de huzursuzluk yaratmaktaydı. Buna bir de Osmanlı Devleti'nin Mısır meselesi yüzünden zorunlu olarak Ruslarla ilişkilerini geliştirmesi ve bunu Temmuz 1833'de yaptığı "Hünkar İskelesi" antlaşmasıyla daha da belirginleştirip, Ruslar'ın da bu antlaşma neticesinde Osmanlı Devleti üzerindeki etkinliğinin artması eklenince batılı devletler özellikle de İngiltere Kafkaslara yönelik yeni bir politika takip etmeye başlamıştır. Bunun en bariz örneğini Bâbıâlf'ye gönderilen İngiliz elçilerinden Lord Ponsonby (1833-1841) ve Stradford Canning'in (1842-1865) burada Rus yayılması karşısında takip ettikleri politika gösterilebilir.¹² Nitekim bunların Çerkeslerle ilgili takip edecekleri politikanın ana unsurunu Albay D. De Laci Evans'ın dağ halklarının Ruslara karşı desteklenmesi fikri teşkil etmekteydi. Bu plana göre İngiltere bir yandan Çerkeslere silah, barut ve mermi göndererek, Rusların Kafkas kıyısına yerleşmesini önlerken diğer yandan da Rusya'yı Kafkas problemiyle meşgul ederek doğu siyasetini etkisizleştirirdi. Palmerston tarafından son şekli verilen bu plana göre; Kırım, Çerkesistan, ve Gürcistan Rusya'dan alındıktan sonra Kırım ve Gürcistan Osmanlı Devleti'ne verilecek, Çerkesistan ise ya bağımsız ya da Padişah'ın egemenliği altında olacaktı.¹³ Bu bilgiye karşın Kasumov, İngilizlerin amacının burada bir devlet kurarak, bunun İngiltere ile Türkiye'ye hamilik ve yardım için müracaat etmelerini sağlamak olduğunu belirtmektedir.¹⁴

İngilizlerin Kafkaslara gösterdikleri bu yakın ilgi buralarda büyük bir yankıya ve Rus tahakkümünden kurtulmalarına yol açacak ümitlerin

¹⁰ Bijev, a. g. e., s. 218.

¹¹ Ali-Hasan Kasumov, *Çerkes Soykürümü*, (çev. O. Uravelli), Ankara 1995, s. 121.

¹² Antlaşmanın maddeleri ile ilgili bk. Lutfi, a. g. e., IV, İstanbul, yy, 89-92; *Mecmûa-ı Muâbedât*, IV, İstanbul 1298, 90-93.

¹³ Allen, W. E. D. - Muratoff, Paul, *Kafkas Harekâtı. 1828-1921 Türk-Kafkas sınırındaki Harplerin Tarihi*, Ankara 1966, s. 45; Mustafa Budak, "Osmanlı-Rus İlişkilerinde Kafkasya", *Avrasya Etüdleri*, I, sayı:4 (Kış 1995), s. 118.

¹⁴ Bijev, a. g. e., s. 214.

¹⁵ Kasumov, a. g. e., s. 129.

yeşermesine yol açmıştır.¹⁵ Ancak Osmanlı etkisinin yoğun olarak sürdüğü Kafkaslar'da Mehmet Ali Paşa isyanıyla başlayıp Hünkar İskelesi antlaşmasıyla doruk noktasına ulaşan Osmanlı-Rus yakınlaşması burada da etkisini göstermekte gecikmemiş ve Kuban ötesi Çerkesleri arasında Rus yanlıları güçlenmeye başlamıştır. Kafkas halkları bu yeni oluşum karşısında Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya bakış açısını tam olarak öğrenebilmek amacıyla İstanbul'a bir heyet göndermişlerdir. Fakat Ruslarla iyi ilişkiler geliştirilmek zorunda kalan Osmanlı Devleti yetkilileri gelen bu heyetle ilgilenememiş ve kendilerine yardımcı olabilecek yer olarak da İngiliz Büyükelçiliğini göstermişlerdir. Burada elçilik katibi Urquhart tarafından sıcak bir şekilde karşılanan heyete, bağımsızlık yolunda verdikleri mücadelenin yarımsız bırakılmayacağı ifade edilmiştir.¹⁶ İngilizlerin Çerkeslerle ilgili faaliyetlerini sürdürdükleri bir esnada beklenmeyen bir gelişme oldu ve 1834 yılı başlarında Çerkesler Kafkaslar'daki Rus ordusuna barış görüşmelerinde bulunmayı teklif ettiler. Ancak yapılan bu teklif 16 Ocak 1834'de Rus savaş bakanı Çernişev'e bildirilmesine rağmen Ruslar Çerkesler'in kendilerine biat etmelerini beklemediklerinden dikkate almamışlardır.¹⁷

Bu arada İngiltere'nin Kafkaslara yönelik ilgisini dikkatle takip eden Rusya Devleti yönetim kademeleri arasında İngiltere ile olası bir askerî çatışmada nelerin olabileceği üzerinde tartışmalar yapılmaya başlanmıştır. Konu ile ilgili olarak Karadeniz filo komutanı Amiral M. P. Lazarev Savaş Bakanı A. Ş. Menşikov'a 6 Şubat 1834 tarihiyle gönderdiği mektubunda "İngiliz filosunun olası Sivastopol hücumunda kendilerine ordu ve yükseklere konuşlandırılacak iyi toplar gerektiğini" belirttiikten sonra İngilizlerin İstanbul'a 500 topçu gönderdiklerini ve hatta İngiliz donanmasının Osmanlı Devleti kıyılarında bulunduğunu ifade etmekteydi.¹⁸ Bu gelişmelere İngiltere'nin Akdeniz filosunun Sivastopol'a saldıracağı söylentileri de eklenince Lazarev 8 Haziran 1834'de hükümet merkezine gönderdiği raporunda; "Türkiye'nin mevcut durumu göz önünde bulundurulduğunda İngilizlerin Çanakkale'yi ele geçirmeleri imkansız değil, hatta Malta'dan getirilen 500 topçu bunun içindir"

¹⁵ Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul 1958, s. 428.

¹⁶ Kasumov, a. g. e., s. 145.

¹⁷ Bijev, a. g. e., s. 265.

¹⁸ Bijev, a. g. e., s. 219.

diye bildirmesi üzerine, Rus yetkililer de 23 Haziran'da Karadeniz filosuna savaşa hazırlanması talimatını vermişlerdir.¹⁹

İngiltere'nin Etkili Siyasetinin Başlaması

Bu arada İngiltere Hükümeti Kafkas kıyılarındaki siyasetini daha da etkinleştirmek istediğini İngiltere Dışişleri Bakanı Palmerston'un Ağustos 1833'de Urquhart ve bazı diğer İngiliz ajanlarını tüccar kimliğiyle gizlilik içinde bölgeye göndermesi gösterilebilir.²⁰ Buraya gönderilen kişilerin İngiliz Dışişleri Bakanlığıyla ilişkileri gizli tutuluyordu.²¹ Bu sırada Bâbüâlî'de bulunan Urquhart Çerkes göçmenlerle irtibat kurmuş ve Sefer Bey ile de bizzat tanışmıştır.²² Bu faaliyetlerin organizatörü olan İngiliz Elçisi Ponsonby'nin konu ile ilgili olarak İngiltere'ye gönderdiği ilk raporlarında, İngiliz hükümetini "Kafkasya'yı görüş alanından çıkarmamalı" diye uyarmasının ardından "Çerkesler'in Avrupa'daki güç dengesi açısından ne kadar önemli" olduğunu vurgulaması da dikkat çekicidir.²³

Ponsonby İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na Çerkesler'le ilgili gönderdiği bu gibi yazıların ardından Elçilik katibi Urquhart'ın Çerkes kıyılarına gitmesini sağlamış ve Urquhart da o sıralar Samsun'da ikamet eden ve adeta Çerkesler'in

¹⁹ Bijev, a. g. e., s. 229-230.

²⁰ Kasumov, a. g. e., s. 128; Bijev, a. g. e., s. 255.

²¹ Bijev, a. g. e., s. 255.

²² Şabağ kabilesinden olan Sefer Bey (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hatt-ı Humâyün Tasnifi (HH), 44575-A. İstanbul'daki Rus Elçisi tarafından Hançerli Bey'e verilen gizli talimnâmenin tercümesi) eğitim için Rus okuluna verilmiş, ancak daha sonra buradan kaçarak Osmanlı Devleti'nde hizmete başlamıştır (Kasumov, a. g. e., s. 128). 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında Ruslar tarafından Anapa Kalesi'nde tutuklanan Sefer Bey barış antlaşmasından sonra salıverilerek Osmanlı Devleti'ne gelmiş ve kendisine Samsun gümrüğünden maaş bağlanmıştır (HH, 44575-A). Ardından İstanbul'a gelen Sefer Bey burada diplomatik çevre ile ilişki kurmuştur. Bu arada Okmeydanı'nda yapılan okçuluk atışlarında kendini gösteren Sefer Bey II. Mahmud tarafından ödüllendirilmiştir. Ancak bu hususu işiten Rus Elçisi Butanev, Çar'ın firarı birinin ödüllendirilmesinden dolayı "tahkir edildiğini" ileri sürerek İstanbul'dan sürülmesini istemiş ve eğer dediği yapılmazsa İstanbul'u terk edeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine Sefer Bey Edirne yakınındaki Pazarcık kasabasına gönderilmiştir. (John Longworth, *Kafkas Halklarının Özgürlük Savaşı*, (çev. S. Özden), Kayseri 1996, s. 238; Paul M. Henze, "Circassian Resistance to Russia", *The North Caucasus Barrier*, (ed. Marie Benningsen Broxup), London 1992, s. 84). Fakat bu durum onun Kafkaslar'la ilgili çalışmalarını sürdürmesine engel teşkil etmemiştir.

²³ Kasumov, a. g. e., s. 129-130.

Bijev, a. g. e., s. 254.

Osmanlı Devleti'ndeki temsilcisi gibi görülen Sefer Bey'den gidecek olduğu yerin önde gelenlerine yazılmış tavsiye mektubu almıştır.²⁴ Bu arada Urquhart sürgünde bulunan Şabsığ, Abaza ve Natukhaç halklarının ileri gelenleriyle de irtibata geçmiş ve kendine eşlik eden Yüzbaşı Lions ile birlikte Temmuz ayında Kafkas kıyılarına hareket etmiştir.²⁵

Yüzbaşı Lions'un komutası altındaki "Turkuaz" adlı gemi bir donanma subayı ve 14 kişiyle 23 Temmuz'da Gelincik limanına varmıştır.²⁶ Burada Urquhart ve Yüzbaşı Lions Alaşbedze adlı Çerkes tüccarının yardımıyla halkın ileri gelenleriyle temasa geçmişlerdir. Ardında da Astaga köyünde bütün Çerkes temsilcilerinin katıldığı kurultayda, Urquhart onlara "Osmanlı ve İngiltere devletleri tarafından kendilerine yakın zamanda²⁷ gönderilecek olan askerî yardıma pek güvenmemelerini, buna karşın aralarında birlik sağlayarak merkezî otorite kurmalarını" önermiştir. Aynı toplantıda Ponsonby'nin bir hükümet kurulması ve bağımsızlık deklarasyonun yayınlanması isteği doğrultusunda²⁸ Bastok, Sagamış Çirde, Şiriohok ve Şabadze gibi Çerkes halkının temsilcileri adına Molla Hacıok kendilerine Çerkesistan'ın 1834 tarihli "Bağımsızlık Deklarasyonu"nu vermişlerdir. Bu Çerkesler'in ilk diplomatik vesikalarından biridir. Burada Rusların kendilerine yaptıkları baskılardan, topraklarının gasp edilmesinden, zorla askere yazılma vb. konulardan bahis edilmektedir.²⁹ Bu deklarasyonla Ponsonby Avrupa kamu oyununun dikkatini Çerkes meselesine çekmeye çalışmıştır.

Bu arada İngilizler'in hareketlerini yakından takip etmekte olan İstanbul'daki Rus elçiliği, Maslahatgüzar Zikman vasıtasıyla daha 6 Temmuz'da hükümet merkezine gönderdiği yazıda İngilizlerin Kafkaslar'a geleceğini bildirerek gerekli uyarıyı yapmıştır.³⁰

²⁴ Kasumov, a. g. e., s. 129-130; K. Hatuki, "Great Britain and the North Caucasian War", *The Caucasus*, no:1/6 (January 1952), s. 9.

²⁵ Bijev, a. g. e., s. 263.

²⁶ Bijev, a. g. e., s. 255.

²⁷ Bijev, a. g. e., s. 263.

²⁸ Longworth, a. g. e., s. 18.

²⁹ Bijev, a. g. e., s. 263. Çerkesler'in bağımsızlık bildirgesinin metni için bk. Edmund Spencer, *Travels in Circassia, Krum Tartary*, I, London 1837, s. 339-346.

³⁰ Bijev, a. g. e., s. 255.

Bu faaliyetlerin ardından 3 gün kaldığı Kafkaslar'dan ayrılan Urquhart Elçi Ponsonby'e bir rapor sunmuş ve Ponsonby de kendisine "Sizin Çerkesistan'ı ziyaretiniz çok önemli ve muazzam gelişmelerin başlangıcı olacaktır" demiştir.³¹ Urquhart bu seyahatin hemen sonrası Ağustos³² ayında da "Mischief" adlı gemiyle bu sefer Sucukkale'ye gelmiş³³ ve Eylül ayında dönmüştür.³⁴

Ponsonby ise Urquhart'ın kendi teşviki ve bilgisi dahilinde yaptığı bu gezilerle ilgili Londra'ya raporlar göndermekteydi. Bunlardan Eylül ayında gönderdiği raporunda özetle; "Çerkesler'in Rus egemenliğini ve Türkler'in de kendilerini Ruslara vermelerini kabul etmediklerini, Kafkaslılar'ın bu şartlar altında yapacakları en iyi şeyin bağımsızlık ilanı olduğunu ve majestelerinin hükümetinin de Çerkesler'in yardım için yaptıkları başvuruya olumlu bakacağını düşündüğünü" ifade ederek, "İngiltere, Kafkasya'yı Polonya'nın başına gelen kadere teslim edecek mi yoksa, Rusya'nın kölelik egemenliği altındaki yerlileri suçlamakla Avrupa'daki güç dengesinin değiştiğini...hatırlayacak mı?" diye sormaktan kendini alamamıştır. Yine Ponsonby aynı konu ile ilgili 11 Eylül 1834 tarihli bir başka yazısında "Gürcistan ve Kafkasya'nın bağımsız kabilelerinin umutlarının İngiltere'de olduğunu ..." zikr ederek meseleyi gündemde tutmaya devam etmiştir.³⁵

Bu gelişmelerden etkilendiği anlaşılan Palmerston ise, Çerkeslerle ilgili bir yazısında "Kabartay'dan kasvetli haberler, Çerkesler para için yalvarıyorlar ...Çerkes mültecilere parasal yardımlar sağlanması ve onların Rus intikamları karşısında yalnız bırakılmayacakları konusunda bir takım umutlar için bana başvuruldu, fakat majestelerinin hareketlerini işe karıştırmaya cesaret edemediğim için ret ettim" diyerek konu ile yakından ilgilendiğini göstermeye çalışmış olmakla birlikte "Rusya ile savaş halinde olursa, bunların bağımsız olmalarını sağlamaya yönelik etkili yardımda bulunabileceğini, ancak şu anda

³¹ Kasumov, a. g. e., s. 129-130; Canbek Havjoko, "David Urkhart", *Kafkasya Dağları*, no:46 (1 Kanun-ı evvel/Aralık 1933), s. 4.

³² Henze, a. g. e., s. 84.

³³ Longworth, a. g. e., s. 18.

³⁴ Hatuki, a. g. m., s. 9; Havjoko, a. g. m., s. 4. Konu ile ilgili, bilgi veren her iki yazar da Urquhart'ın dönüş tarihi olarak Eylül ayı ortak olmasına rağmen, Havjoko dönüş tarihini Eylül ayının başlangıcı, (bununla ilgili bk. Havjoko, aynı yer) Hatuki ise Eylül ayının ortaları olarak ifade etmiştir (bununla ilgili bk.Hatuki, aynı yer).

³⁵ N. Luxembourg, *Rusların Kafkasyayı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil*. (çev. S. Özden), İstanbul 1998, s. 97.

Ruslarla barış içinde bulunulduğundan bunun yapılamayacağını ve yapılırsa bile onların mücadelelerini uzatmaktan başka bir işe yaramayacağını" ifade ederek Çerkeslerin özgürlük mücadelesine devletlerarası konjunktür bakımından sıcak bakmadığını belirtmiştir.³⁶

Bu arada Ponsonby'nin Urquhart'ın Kafkaslar'la ilgili yaptığı çalışmalarına atıfta bulunduğu raporuna Palmerston'un sert bir şekilde cevap vermesi, Dışişleri Bakanlığı ile Elçilik arasında ihtilafa yol açmış ve Ponsonby katibini savunduğu yazısında; "Urquhart'ın majestelerinin hükümetinin bir ajanı olmadığını kendisinin sadece istatistik veriler toplamak için görevlendirildiğini, onun sözlerinin majestelerini bağlamayacağını, zaten onun majestelerinin hükümeti tarafından görevlendirildiğinin sır olduğunu"na değindikten sonra "Urquhart'ın Çerkesler'e temkinli hareket etmelerini ve dış yardım beklememelerini tavsiye ettiğini" de hatırlatma ihtiyacı duymuştur.³⁷ Palmerston ise bu mektuba verdiği cevapta; bir yandan "Çerkesistan'ı ziyaret eden efendi Avrupa'nın emniyetini tehdit etmiştir" diyerek görevden alınmasını isterken³⁸ diğer yandan da onu 1835 Mart'ında İstanbul'daki Elçiliğe genel sekreter atayarak Çerkes meselesinde İngiliz hükümetinin gerçek tutumunu gizlemeye çalışmıştır.³⁹

İngiltere Dışişleri Bakanlığı ve Elçiliği arasındaki bu tutumdan başka bir de Ruslar'ın 1834'de Çerkeslere karşı sürdürdükleri saldırılar halkın Rusya ile ilişkilerin gözden geçirilmesini istemesine sebep olmuştur. Bunun üzerine Şapsığ ve Natukhaç ileri gelenleri, beyleri ve prensleri Rusya ile ilişkileri gözden geçirmek amacıyla Şubat 1835'de Adagum çayı civarında bir toplantı düzenlemişlerdir. Toplantıya İngiliz Yüzbaşı Lions da iştirak etmiş ve Sefer Bey'den de Ruslar'a karşı isyana davet eden bir mektup getirmiştir. Lions'un toplantı sırasında İlkbahar ya da Yaz mevsiminde Türk ya da İngilizler'den

³⁶ Luxembourg, a. g. e., s. 99-101.

³⁷ Havjoko, a. g. m., s. 4; Luxembourg, a. g. e., s. 103-104.

³⁸ Havjoko, a. g. m., s. 5. Palmerston'un isteği üzerine Urquhart Aralık 1834'de İstanbul'dan Londra'ya çağrılmıştır. Bununla ilgili bk. G. Rosen, *Geschichte der Türkei*, I, Leipzig 1856, s. 212.

³⁹ Rosen, a. g. e., I, 212. Bu bilgi Bijev'de 1835 İlkbaharı olarak yer almaktadır. Bununla ilgili bk. Bijev, a. g. e., s. 258. Ayrıca yazar Bolsover ise David Urquhart'ın Haziran 1836'dan beri Ponsonby'nin sekreteri olduğunu belirtmektedir. Bununla ilgili bk. G. H. Bolsover, "Lord Ponsonby and the Eastern Question (1833-1839)", *The Slavonic and East European Review*, XIII, no:37 (July 1934), s. 111.

yardım alacaklarına dair teminat vermesi⁴⁰ ve verilen bu bilgiyi o sırada Türkiye'den dönen heyetin de teyit etmesi üzerine Ruslar'la barış yapılması kabul edilmediği gibi⁴¹ hiçbir şekilde bağlantı kurulmaması ve Abazalar'a da düşmana karşı birlikte mücadele etmeleri için çağrı yapılması kararlaştırılmıştır.⁴²

Bu gibi kararların alındığı bir sırada Kafkas kıyılarında istihbarî çalışmalarda bulunan Lord Charles Spencer adlı İngiliz uskunası 17 Mayıs 1835'de Gelincik limanına 9 mil mesafede Rus fırkateyni "Kostor" tarafından yakalanarak⁴³ Sohum kalesine götürülmüştür.⁴⁴

Bu olay İngiltere ile Rusya arasında büyük bir infiale sebep olmuş ve İngiltere, Rusya'nın Çerkesistan üzerinde hak sahibi olmadığını ve ablukanın kaldırılmasını istemiştir.⁴⁵ Benzeri bir ifade de İstanbul'daki İngiliz Elçisi tarafından Osmanlı yetkililerine gizli olarak verilen bilgide de; Londra'dan Petersburg'a gönderilen yazıda "Çerkesler'in herhangi bir ülkeye tabi olmadığını ima edildiği" şeklinde yer almıştır.⁴⁶ Aynı yıl Urquhart; Paris ve Londra'da neşrettiği "Portfolio" dergisinde bu olay ile ilgili olarak Rusya'ya açıkça harp ilan edilmesini talep etmiştir.⁴⁷

Gösterilen bu tepki üzerine Ruslar İngiliz uskunasını hemen serbest bırakmışlar, ancak buna rağmen İngiliz Dışişleri Bakanlığı Ruslar'dan talep ettiği tazminattan vazgeçmemiştir. 1836 yılı boyunca da devam eden diplomatik yazışmalar esnasında Ruslar'ın, İngilizler'in Çerkesler'e yardımda bulduklarına dair en ufak bir imada bulunmaması dikkat çekicidir.⁴⁸ Lord Spencer uskunası ile ilgili çözüm arayışlarının sürdüğü esnada İngiltere Karadeniz kıyısındaki çalışmalarına devam etmiş ve 1835 yılı Temmuz'unda

⁴⁰ Bijev, a. g. e., s. 270-271; Kasumov, a. g. e., s. 150.

⁴¹ Kasumov, a. g. e., s. 150.

⁴² Bijev, a. g. e., s. 271.

⁴³ Bijev, a. g. e., s. 270; Kasumov, a. g. e., s. 132. Cabağı'nın eserinde uskunanın Ruslar tarafından ele konduğu tarih 1836 zikr edilmektedir. Bununla ilgili olarak bk. Wassan-Giray Cabağı, *Kafkas-Rus Çatışması*, İstanbul 1967, s. 66-67.

⁴⁴ Cabağı, a. g. e., s. 67.

⁴⁵ Kasumov, a. g. e., s. 132.

⁴⁶ HH. 36992-D. İngiltere Elçisi'nin şifahi "tefhimât ve tebliğat"ının tercümesi.

⁴⁷ A. Canbek Havjoko, "XIX. Asırda Kuzey Kafkasya ve İngiltere", *Birleşik Kafkasya*, Sayı :1 (Ağustos-Eylül-Ekim 1964), s. 18.

⁴⁸ Luxembourg, a. g. e., s. 109.

Trabzon'da bulunan Konsolos yardımcısı James Brand'dan Çerkes kıyılarını gezip rapor sunması istenmiş ve aynı şekilde Karadeniz'in Kuzey-doğu kıyısının istihbaratı ile ilgili de Pulubock gemisinin kaptanı Drini Water görevlendirilmiştir.⁴⁹ İngilizler Karadeniz'in Doğu kıyılarında bu gibi faaliyetleri yürütürlerken İstanbul'a da Kral IV. William'ın sekreterlerinden biri olan James Hudson gönderilmiştir.⁵⁰ Bu durum bizzat kralın Kafkas olaylarıyla yakından ilgilendiğini göstermesi açısından kayda değer olup, İstanbul'a gönderilen Hudson'un görevi Büyükelçinin Çerkesler'le olan faaliyetlerini üstlenmek ve Çerkesler arasında bağlantı sağlamaktır. Ancak bu görevi yerine getirdiğinden şüphe edilmeyen Hudson'un Çerkes temsilcisi olarak kabul edilen Sefer Bey'e Urquhart'ın talimatlarına titizlikle uyulması gerektiğini hatırlatmış ve "aksi halde bağımsızlık hayal olur" diyerek Urquhart'ın Çerkes meselesindeki önemine dikkat çekmiştir.⁵¹

Bu arada İngilizlerin Kafkaslara yönelik faaliyetleri 1836 yılında da devam etmiş ve aynı yıl Morning Post muhabiri J. A. Stewart bir kişiyle birlikte Lord Ponsonby tarafından Kafkasya'ya gönderilmiştir.⁵² Stewart'ın burada ne tür faaliyet içinde olduğuna dair ellerinde bilgi olmayan Ruslar, bunu öğrenmek için çaba sarf etmekteydiler. Nitekim bu husus Rus Harp Bakanı Çerişev'e ulaşır ulaşmaz, Çerişev Kafkas ordusu komutanı Rosen'e gönderdiği gizli mektupta; Stewart veya diğer elçinin yakalanması için ellerinden gelen her şeyi yapmasını isteyerek "onu bir kere ele geçirdikten sonra bu insanların amaçlarını öğrenebiliriz" demiştir. Bu mektubun hemen ardından Çerişev yine Rosen'e gönderdiği bir başka mektup da "bunlar Rus sınırı dahilinde yakalanırlarsa, hesabına çalıştığı ülkenin olayı protesto etmeye hakkı olmayacağını" bildirerek, buralara ilgi duyan devletlere göz dağı vermeye çalışmıştır.⁵³ Bütün bunlar Ruslar'ın Çerkes meselesinde İngilizler'in Çerkesleri desteklediklerine kanf

⁴⁹ Bijev, a. g. e., s. 270-271.

⁵⁰ Traho, a. g. e., s. 41. James Hudson ile ilgili Kasumov'un eserinde yer alan bilgide, bu şahıdan Kraliçenin sekreterlerinden biri olarak bahis edilmektedir. Bununla ilgili bk. Kasumov, a. g. e., s. 131.

⁵¹ Kasumov, a. g. e., s. 131.

⁵² Fadeev, a. g. e., s. 343; "David Urquhart", *Yeni Kafkasya*, Yıl:1/sayı:6 (Kasım-Aralık 1957), s. 14 (bu makale "Büyükleri Unutmayalım" başlığı altında yazarı belirtilmeden yayımlanmıştır).

⁵³ Luxembourg, a. g. e., s. 127. Bu arada Bijev'in eserinde yer alan Bell'in 1836 Haziran'ında Kafkasya'ya geldiği bilgisi (bununla ilgili bk. Bijev, a. g. e., s. 271) Ruslar'ın yanlış bir raporuna davandığı Luxembourg'un eserinde ortaya konmuştur (konu ile ilgili bk. Luxembourg, a. g. e., s.127). Aynı şekilde yine Bijev'in eserinde A. Longworth'unda 1836 yılında Kafkasya'da olduğu (Bijev, a. g. e., s. 271) görüşü Longworth'un kendi eserinde "Kafkasya'ya 1 Mayıs 1837'de Boğaz'dan hareket ettik" sözleriyle geçerliliğini yitirmektedir (bununla ilgili bk. Longworth, a. g. e., s.18).

olmalarına rağmen ellerinde kanıt olmadığı için hiç bir şey iddia edemediklerini göstermektedir. İngiltere hükümeti ise Ruslar'ın bu tezine karşı, St. Petersburg'daki elçisi vasıtasıyla mesele ile ilgisi olmadığını ispata çalışmaktaydı. Nitekim Palmerston 14 Ağustos'ta St. Petersburg'daki İngiliz Elçisi Durham'a Rus yetkililere İngiliz hükümetinin Kafkasya'daki olaylarla ilgilenmediği teminatını vermesini istemiştir. Aynı hususta Ponsonby'e gönderdiği yazıda da İstanbul'daki Çerkes ajanlarının Çerkesler'in barış şartlarını Ruslara bildirmesinin en uygun davranış şekli olacağını belirterek⁵⁴, daha itidalli bir tutum sergilenmesini istemiştir. Palmerston'un bu tavrına karşılık Rosen Savaş Bakanı Çerişev'e gönderdiği raporunda, İngiliz hükümetinin Kafkaslar'da kendilerine karşı mukavemet etmediğini, ancak bazı elemanlarının Kafkasya'ya gelip, propaganda yaptığından habersiz olamayacağını, hatta Sefer Bey'in İstanbul'daki İngiliz Elçiliği ile ilişkisi ve kabileleri kendilerine karşı kışkırtmaları esnasında elçilik tarafından himayesi hususunun İngiliz hükümeti için değilse bile "hükümet üyesi bazı şahıslar hakkında şüphelere kapılmamıza yol açmaktadır"⁵⁵ diyerek konu ile ilgili kuşkularını dile getirmiştir.

Vixen Olayı ve İngiliz Politikasının Sonu

Her iki devletin Lord Spencer olayında birbirinin aleyhine alenen tavır almaktan kaçındıkları bir sırada, İngilizler Ruslar'ın Kafkaslar'daki durum ve tutumunu netleştirmek amacıyla Ponsonby ve Urquhart öncülüğünde yeni bir teşebbüste bulunmuşlardır. Urquhart'ın Kafkaslar'da ticaret yapması için ikna ettiği James ve George Bell adlı kardeşler daha Mayıs 1836'da İngiliz hükümetinin Karadeniz kıyısındaki Rus ablukasını tanıyıp tanımadığına dair bir kararının olup olmadığını Dışişleri Bakanlığına sormuşlardır.⁵⁶ Yazışmalarda kendilerine kesin bir cevap verilmemesi üzerine, George Bell kati bir cevap istediğinde Palmerston ona 2 Haziran 1836 tarihiyle gönderdiği yazısında konu ile ilgili yazılara (Gazetta) bakmasını tavsiye etmiştir. Bunun üzerine ilgili yazıları inceleyen Bell'in vardığı sonuç İngiltere hükümetinin böyle bir ablukayı

⁵⁴ Luxembourg, a. g. e., s. 123-125.

⁵⁵ Luxembourg, a. g. e., s. 127-128.

⁵⁶ Luxembourg, a. g. e., s. 131-134.

tanımadiğı şeklinde olmuştur.⁵⁷ Ardından Kafkasya ile ticaret yapabilmek için gerekli belgeleri almak amacıyla İstanbul'a gelen Bell burada zorluklarla karşılaşmış, ancak Urquhart'ın devreye girmesiyle ortaya çıkan pürüzler giderilmiştir.⁵⁸

Bu iznin ardından Vixen adlı gemi kiralanarak⁵⁹ Ekim 1836'da Londra'dan Çerkes kıyılarına hareket edilmiştir.⁶⁰ Gemi İstanbul'a vardktan sonra İstanbul'daki Rus Elçisi geminin Kafkas kıyılarına gidişini engellemeye çalışmış, fakat bunda başarılı olamamıştır.⁶¹ Bu gemi yolculuğunu organize edenlerden biri olan Urquhart bu yolculuk sonucunda Kafkaslar'da iki varsayımdan birinin gerçekleşeceğini umuyordu. Bunlardan birincisi, Ruslar gemiye el koyarlarsa İngiltere Devleti ile Rusya Devleti'nin arası açılacak, ikincisi ise Ruslar gemiye el koymazlarsa bu da Ruslar'ın Çerkeslerle ilgili isteklerinden vazgeçtiğı şeklinde yorumlanacak ve İngiltere de Çerkes halkına meşru bir biçimde yardım edecekti.⁶² Bu varsayımlardan ilki gerçekleşmiş ve gemiye Sucukkale'ye varışından 36 saati aşkın bir süreden sonra Soğucak'ta⁶³ ablukayı ve karantinayı ihlâl ve gümrük olmayan yerde ticaret yaptığı gerekçesiyle⁶⁴ "Ajaks"⁶⁵ adlı Rus savaş gemisi tarafından el konmuştur.

Gemiye el konması, son yıllarda İngiltere'de Kafkas halkları lehine artan yayınlar dolayısıyla halkta büyük bir düş kırıklığı yaratmış⁶⁷ ve hatta Ponsonby

⁵⁷ Luxembourg, a. g. e., s. 134. 138 nolu dipnottan naklen.

⁵⁸ Luxembourg, a. g. e., s. 141.

⁵⁹ Traho, a. g. e., s. 41.

⁶⁰ Luxembourg, a. g. e., s. 134.

⁶¹ Luxembourg, a. g. e., s. 139.

⁶² Bolsover, a. g. m., s. 111.

⁶³ HH, 46384-A; Cabağı, a. g. e., s. 67; Osman Çelik, "İngiltere'nin Kafkas Siyaseti", *Kuzey Kafkasya*, yıl:15/83-84 (Eylül-Aralık 1991), s. 15.

⁶⁴ Kasumov, a. g. e., s. 134. Rusların gemiye el koyma gerekçelerinden birini teşkil eden silah taşıdığına (Rosen, a. g. e., I, 251; Kasumov, a. g. e., s. 134) dair bilgi resmi yazışmaların hiç birinde yer almayıp, yüükün tuzdan ibaret olduğu görülmektedir. Ayrıca Karadeniz Rus filo komutanı Amiral Lazarev de 24 Aralık 1836'da gemi kaptanına gönderdiği yazısında "abluka altındaki bir kıyıda ülkenin düşmanlarıyla kanun dışı ticaret yapıldığını" belirterek el konma nedenine atıfta bulunmuştur. Bununla ilgili bk. Luxembourg, a. g. e., s. 144.

⁶⁵ Luxembourg, a. g. e., s. 142; Kasumov, a. g. e., s. 134.

⁶⁶ Cabağı, a. g. e., s. 67; Traho, a. g. e., s. 41. Gemi el konmasının ardından Sivastopol'a götürülmüş ve burada Sucukkale adıyla Karadeniz filosuna katılmıştır. Bununla ilgili bk. Kasumov, a. g. e., s. 134.

⁶⁷ Cabağı, a. g. e., s. 67.

Palmerston'dan Karadeniz'e savaş filosu göndermesini dahi istemiştir.⁶⁸ Ponsonby, aynı hususta Osmanlı Devleti'ne de müracaat ederek İngiliz savaş gemilerinden bazılarının Karadeniz'e girmesine izin verilmesini talep etmiş, ancak söz konusu istek Bâbüalî tarafından ret edildiğı gibi durum Rus elçisine de bildirilmiş, o da bu hususu Petersburg'a iletmiştir. Bu gelişme üzerine Rus Dışişleri Bakanı Nesselrode 2/14 Nisan tarihli bir mektup göndererek, Rus Elçisine bu şekilde itimat gösterilmesinden dolayı duyulan memnurluğu dile getirdiğı gibi gönderilen yazının Çar'a sunulduğunu da belirtmiştir.⁶⁹ Osmanlı Devleti yöneticilerinin Ruslara karşı böyle dostane bir tutum takınmalarının nedeni hiç şüphe yok ki, devam eden Mehmet Ali Paşa isyanı ve yapılan Hünkar İskeleyi antlaşmasının etkisiyle olsa gerektir.

Bu arada Vixen gemisinin yakalandığı haberi 12 Ocak 1837'de "Journal de St. Peterburg" adlı Rus resmî yayın organı tarafından dünyaya duyurulmuştur.⁷⁰ Ancak Palmerston'un Ruslar tarafından gemiye el konmasına tepkisi ise, "şimdi siz Çerkesistan'ı ele geçirmek istiyorsunuz, ama bağımsız ve cesur halkı dize getirmek için en az 40 yıl kan dökmeniz gerekecek" şeklinde olmuştur.⁷¹

İngiltere ile Rusya arasında Vixen ile ilgili bu gibi gelişmeleri, Avrupa'nın diğer ülkeleri de yakından takip etmektedir. Mesele ile ilgili Avusturya Başbakanı Metternich Viyana'daki İngiliz Büyükelçisine "Rusya'nın Çerkesistan'da meşru bir hak sahibi olamayacağını" bildirirken⁷², Fransa'nın Viyana Büyükelçisi Saint-Oulere de ufukta gönül açıcı tek şeyin Çerkesistan olduğunu belirtiyordu.⁷³ Aynı şekilde Avusturya hükümeti Elçisi Lamb da "Avusturya Hükümeti'nin majestelerinin hükümetiyle birlikte hareket etmeyi arzuladığını" yazmıştır.⁷⁴ Nitekim Avrupa'da İngiltere'yi destekleyen bu görüşlerin Petersburg'daki yansıması, burada İngiliz Elçisi olarak görev yapan Lord Durham'ın Çar hükümetine verdiği "itirazname"de görülebilir. Durham

⁶⁸ Bolsover, a. g. m., s. 111; Charles Webster, "Urquhart, Ponsonby and Palmerston", *English Historical Review*, LXII, (1947), s. 330.

⁶⁹ HH, 42637. Rus Elçisi tarafından verilen gizli tebliğatin tercümesi. Bk. ek 1.

⁷⁰ Luxembourg, a. g. e., s. 143.

⁷¹ Kasumov, a. g. e., s. 137.

⁷² Kasumov, a. g. e., s. 134-135.

⁷³ Kasumov, a. g. e., s. 121-122.

⁷⁴ Luxembourg, a. g. e., s. 152-153.

yazısında; Rusya'nın gerek hukukî, gerekse fiilî açıdan Çerkesistan'a sahip olmadığından karantina ve gümrük yerleri koyma ve uygulama hakkı da bulunmadığını belirterek, eğer Rusya abluka hakkından hareket ederse, o vakit kendini bağımsız bir devlete karşı savaş durumuna sokmuş olacağını, bu durumda da İngiltere ve Avrupa'nın diğer devletlerinin meseleyi her yönüyle ele alma ve değerlendirme hakkı doğduğunu bildirmiştir.⁷⁵

Avrupa devletlerinin bu tutumu üzerine Palmerston da Paris'teki Elçisi Lord Granville'ye 3 Şubat 1837'de gönderdiği mektubunda; Ruslar'ın Çerkes kıyılarında abluka ilan etmemesine rağmen ticaretin sadece gümrük binalarının bulunduğu birkaç sahil noktasında yapılacağını belirten bir takım gümrük düzenlemeleri ihdas ettiğini ve buraların haricinde ticaret yapacak gemilere el konacağını ifade ettiklerini belirtmiş ve Ruslar'ın buralardaki hukukî durumunun tartışmaya açık olması yanında fiilî hakimiyetinin de kıynın büyük bir kısmı tarafından tanınmadığını zikrederek, Fransız hükümeti Türkiye'ye gerçekten destek olmak ve Rusya'nın yayılmasını önlemek istiyorsa, bunun en iyi yolunun Çerkesler'e yardım olduğunu, ancak bu arada burası ile ilgili yapılacak düzenlemelerde karşılaşılabilecek güçlüklerin, Avusturya, Fransa ve İngiltere'nin ortak tutumuyla aşılabileceğini zikretmiştir.⁷⁶

Mamafih İngiliz-Rus ilişkilerinde artan bu gerginlikler, birden bire iki ülkeyi savaşın eşğine getirmesine rağmen İngiltere, Fransa ve Avusturya'nın kendine destek sağlayıp sağlamayacağı hususunda emin olmadığından Rusya ile savaşa girememiştir. Zaten Avusturya Başvekili Metternich kısa bir süre içinde tavrı değiştirerek İngiliz-Rus çekişmesinde Rusların haklı olduğunu ve gerginliğin Urquhart ve Ponsonby'den kaynaklandığını ifade etmeye başlamıştır.⁷⁷

Bu arada İngiltere'nin Avrupa'nın diğer bazı devletlerini de yanına alarak Rusya'ya karşı harbi dahi göze alabilecek duruma gelmesi, Rusları da karşı tedbir almaya itmiştir. Bununla ilgili olarak Mehmet Ali Paşa isyanı sırasında boğazlara gelen Rus birlik komutanlarından biri olan Muravev'i yanına çağırarak Çar I. Nikola, Muravev'e "İngilizler'in Vixen olayından dolayı Rusya'ya savaş açacağını sanmadığını, ancak böyle bir şey olursa öncelikle kendini boğazlara göndereceğini ve İngilizler'in buraya 24 saat içinde gelebilecek şekilde

⁷⁵ Kasumov, a. g. e., s. 135-136.

⁷⁶ Luxembourg, a. g. e., s. 147-149.

⁷⁷ Kasumov, a. g. e., s. 137.

hazırlıklı olmak gerektiğini" belirttiikten sonra; "Sen denizden gideceksin. Senin kolordunun bir kısmı da kara yoluyla gidecek. Bu arada biz de senin yedek bataryalarını güçlendireceğiz. Eğer İngilizler burada görüneceklerini düşündülse, bu demektir ki, gemiden kıyıya çıkan biri bir daha gemiye dönmeyecektir. İşte size Georgi nişanı alma fırsatı" demiştir. Bu arada Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiltere'ye gönderilen notanın cevabı beklenirken St. Petersburg'da tutulan Muravev'den de yeni bir kara ve deniz seferi projesi hazırlaması istenmiştir. Projeyi hazırladıktan sonra Savaş bakanı Çerişev'e takdim eden Muravev, daha sonra Çar ile yaptığı bir görüşme sırasında söz savaşa geldiğinde Çar'ın aslında buna istekli olmadığı ortaya çıkmıştır.⁷⁸

Konu ile ilgili diplomasi faaliyetleri devam ederken İngiliz hükümetinin Kafkaslar'daki konumunu güçlendirmek ve halkın mücadeleye devam etmesini sağlamak amacıyla buraya yeni elemanlar gönderdiği görülmektedir. Bu yeni elemanlardan bir tanesi Kafkas kıyılarında uskunası ele geçirilen Bell kardeşlerden J.S. Bell diğeri de gazeteci J. Longworth'dur.⁷⁹ Her ikisi de burada yaşayıp gördüklerini 1840 yılında Londra'da neşrettikleri eserlerinde yazmışlardır. Neşredilen eserlerde göze çarpan hususlardan birisi de Kafkaslar'a gidiş sebeplerinin İngiliz hükümeti yetkililerinin teşvikiyle yapılmış olmasıdır.⁸⁰ Bell'in burada yürüttüğü faaliyetlerin Avrupa çevrelerinde de yakından takip edildiğini, Osmanlı Devleti'nin Prusya Sefiri olan Kâmil Paşa'nın çevresinde duymuş olduklarını aktardığı yazısında görebilmekteyiz.

⁷⁸ *Russkie na Bosfor v 1833 Godu*, (iz zapisok N. N. Muraveva), Moskva 1869, s. 458-459.

⁷⁹ Kasumov, a. g. e., s. 139-140. Bu kişilerden Bell, Yakup Bey, Longworth ise, Akif Bey kod adlarıyla Çerkes kıyılarında dolaşmaktadırlar. Bununla ilgili bk. Kasumov, aynı yer.

⁸⁰ James Stanislaus Bell, *Journal of a Residence in Circassia During the Years 1837, 1838 and 1839*, I, II, London 1840; J. A. Longworth, *A Year Among the Circassians (1837-1838)*, I, II, London 1840. Her iki eser de Sedat Özden tarafından dilimize çevrilmiştir. Bunlardan, Longworth'un eseri, *Kafkas Halklarının Özgürlük Savaşı (1837-1838)* adıyla 1996'da (Kayseri); Bell'in eseri de; *Çerkesya'dan Savaş Mektupları 1837-1839*, adıyla 1988'de (İstanbul) neşredilmiştir.

⁸¹ Bell eserinde Kafkaslara gidişiyle ilgili; sefere majestelerinin Dışişleri Bakanının isteğiyle girişildiğini ve bu hususun bakanın müsteşarı Strangways tarafından İstanbul'daki Elçilik sekreteri Urquhart'a bildirildiğini belirtirken (bununla ilgili bk. Bell, *Journal of a Residence in Circassia*, I, s. v. Türkçesi için bk. Bell, a. g. e., s. 15); Longworth da "Vixen krizinin Kafkaslar'a gitmesine sebep olduğunu belirttikten sonra, "eğer Majestelerinin hükümetine bağlı resmi yetkili tarafından cesaretlendirilerek, ülkeme şerefli bir hizmette bulunduğum ima edilmesiydi, bu yolculuğa kalkışmazdım" demektir (bununla ilgili bk. Longworth, a. g. e., s. 18).

Kamil Paşa ilgili yazısında, tüccar olan Bell'in firarilerle söyleşerek asker topladığını ve bunların ülkenin gerekli yerlerine gönderildiğini bildirmektedir.⁸¹

Ancak İngiltere'nin bütün bu çabaları istediği sonucu vermemiş ve nihayetinde Palmerston 23 Mayıs 1837'de Moskova elçisi Durham'a gönderdiği yazısında, İngiliz hükümetinin Rus Dışişleri Bakanı Nesselrode'nin Vixen'dekilerin gümrük olmayan yerde ticaret yaptıklarından dolayı ellerindeki malların kaçak olduğu şeklindeki notunu temel aldığı, Edirne antlaşmasıyla Rusya'ya geçen limanın oradaki bir Rus kalesi ve içindeki garnizon tarafından kontrol edildiğini de nazarı dikkate aldığı Vixen'e el konulması hususunda Rus hükümetini sorgulamak için yeterli delile sahip olmadığını bildirmiştir.⁸² İngiltere ile Rusya arasında varılan bu mutabakat ile ilgili İngiliz Dışişleri Bakanı Kont Palmerston tarafından St. Petersburg'daki İngiliz Elçisi Durham'a gönderilen yazının bir sureti İstanbul'daki Rus Elçisi tarafından Bâbüalî'ye takdim edilmiştir. Yazıda, Lord Palmerston tarafından 11/23 Mayıs 1837'de gönderilen yazının Rus Hariciye vekili Nesselrode'nin 15/27 Nisan'da Palmerston'a gönderdiği ve içeriğinde, Vixen'in zabtının; geminin taşıdığı yükün yasak eşyadan ibaret olduğu veya yasak olmasa bile gümrüğü olmayan bir limana yanaştığı ve burada ticaret yapmasının da caiz olmadığı ifade edildiği mektubuna cevap niteliğinde olup, gelen yazıda İngilizlerin gemi zabtından dolayı Rus hükümetinden herhangi bir talebi olmadığını bildirdiği de yer almıştır.⁸³ Bununla birlikte İngilizlerin Kafkaslar'daki Rus otoritesini tanıması, ancak buradaki kayıplarının telafisi sayesinde olmuştur. Konu ile ilgili iki ülke arasında varılan uzlaşmaya göre, Rusya Lord Charles Spencer gemisi için 100 İngiliz Sterlini⁸⁴ tazminat ödemeyi kabul ederken⁸⁵, Vixen gemisindekilerin suçlu, İngiltere Devleti'nin suçsuz olduğunu bildiriyor ve İngiltere'ye gümrük tarifelerinde indirim yaparak taviz vermek zorunda kalıyordu.⁸⁶

⁸¹ HH, 48125, (3 Ra. 1255/ 17 Mayıs 1839). Prusya sefiri Kamil Paşa tarafından gönderilen tahrîrât. Kamil Paşa'nın Berlin sefîrlîği ile ilgili ayrıca bk. Betül Demir, **II. Mahmud Devrinde Berlin Sefaretnamesinin Yeniden Açılması ve Elçi Olarak Atanan Kamil Paşa'nın Faâliyetleri**, I. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2000, s. 113-114.

⁸² Kasumov, a. g. e., s. 138; Luxembourg, a. g. e., s. 161.

⁸³ HH, 46384-A. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Palmerston tarafından Petersburg'daki İngiliz Elçisi Lord Durham'a gönderilen tahrîrâtın tercümesi. Bk. ek 2.

⁸⁴ Havjoko, "XIX. Asırda Kuzey Kafkasya", s. 18.

⁸⁵ Luxembourg, a. g. e., s. 162.

⁸⁶ Kasumov, a. g. e., s. 136.

Netice olarak İngiltere Ruslara karşı başlattığı bu girişimleriyle Ruslar'ın buradaki konumunu ve yabancı müdahalesine karşı tavrını anlamak ya da denemek istemiş olabilir. Nihayetinde Ruslar'ın buradaki kuvvetli konumunu fark eden İngilizler Ruslar'la uzlaşma yoluna gitmiştir. Ancak İngiltere'nin Çerkes meselesine yaklaşımı burada yaşayan halk açısından Osmanlı Devleti'nin dışında kendilerine sahip çıkacak yeni ve güçlü bir devletin varlığı şeklinde algılanmıştır. Bu durum daha sonra İngiltere'nin Ruslar'la uzlaşmaya varmasıyla onlarda büyük bir hayal kırıklığı yaratmış olsa bile Ruslar'a karşı 1860'lı yılların ortalarına kadar verdikleri mücadelelerdeki azim ve kararlılıklarını etkilememiştir.

ABSTRACT

Caucasia had strategically been a very important area where the Russo-Ottoman and Russo-Iranian rivalry created long lasting problems. However, by the Edirne Agreement of 1829 the region came under Russian rule. This development disturbed Britain and therefore refused to accept article 4 of Agreement which arranged Russian domination in Caucasia. This article aims to explain developments starting from the British refusal of the relevant article until her acceptance of Russian rule in Caucasia in 1837.

Ek 1: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hatt-ı Humâyun Tasnifi, 42637 nolu belgenin transkribi.

Rusya elçisinin tebligat-ı mahremânesi tercemesidir,

İngiltere cenk seffinelerinden ba'zısının Karadeniz'e duhûliyyün Lord Ponsombi'nin irâdâtıyla bu bâbda taraf-ı Devlet-i aliyyeden öwr beyânıyla verilen cevâb-ı redde dâir, hâriciye nâzırı Paşa hazretlerinin keysizlikleri cihetiyle devletlü Pertev Paşa hazretlerinin vâki' olan ifâdât-ı hafıyye-i dostânelerini müş'ir irsâl eylediğim tahrîrâtın Petersburg'a vusûlü Kont Nesselrod tarafından şehri- nîsâmın ikisi tarihiyle vârid olan mektûbda ihbâr olunmuş ve Rusya vükelâsı Rusya elçisine izhâr buyurulan bu vechile i'timâd-ı külliyyeden fevka'l-gâye mahzûz olarak sâlifü'z-zikr tahrîrâtı imparator cenâblarına arz ü takdîme müsâraat etmişlerdir. İmparator-ı müşârün-ileyh bu bâbda taraf-ı Devlet-i aliyyeden ittihâz buyurulan usûlü ve bu husûsa dâir verilen cevâbı zât-ı hazret-i şâhânenin mecbûl oldukları akl u kiyâset ve sebât ve metânet-i Pâdişâhânelerine tekrâren bir delil-i cedîd addeylediğinden kendüsünü tebrik eylemişdir ve fil-hakîka işbu cevâb-ı sahîh ve vükelâ-yi saltanat-ı seniyyenin ma'lûmât ve akl u ferâsetine bir büyük şân verecektir ve bu güne cevâbın hakka mukârın bir redd-i kelâma ihtimâli olmayup zirâ cevâb-ı mezkûr Devlet-i aliyyenin menâfi'-i sarîhası üzerine te'sîs olunduğundan devlet-i müşârün-ileyhânın hayr-hâh-ı samîmîsi olan hiçbir devlet gözünden nihân idemez. Lâkin devlet-i aliyyenin dost ve müttefiki olan Rusya devleti dahi bilhassa maddeyi şiddet üzre kendü menâfi'-i mahsûsasına merbût misillü mülâhaza etmekden hâlî olmaz deyü muharrerdir.

Ek 2: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hatt-ı Humâyûn Tasnifi, 46384-A nolu belgenin transkribi.

Peterburg'da mukîm İngiltere elçisi Lord Durham cânine Lord Palmerston tarafından geçen mayıs ayının on biri târihiyle irsâl olunan tahrîrâtın tercemesidir:

Müte'âkben vusûl bulan tahrîrâtınız kralımıza arz olunmuştur. Kont Nesselrod cenâblarının nîsân ayının on beşi tarihiyle müverrih takrîrinden müstebândır ki; Viksen nâm seffînenin zabt ve müsâderesine dâir Rusya devletinin irâd eylediği esbâb ve ilel mevâdd-ı âtiyyetü'z-zikrden ibâret olur. Ya'nî seffâin-i ecnebiye Anapa civârında kâin limanı âmed şüd ile icrâ-yi ticârete me'zûn olarak gümrük bulunmayan sâir limanlara varmamaları Rusya devletinin nizâmât-ı mer'iyyesinden iken seffîne-i mezkûre ol nizâmâta mugâyir eşyâ-yi memnû'a ile mahmûl olarak Edirne ahidnâmesi mücebince Rusya devletinin mülkünden olan bir limana duhûl eylemiştir. Binâberîn Viksen seffînesinin zabtı iki nev esbâba mebnî olduğu lâzım gelür : Evvelâ seffîne-i mezkûrenin hamûlesi Rusya memâlikine nakli memnû'âtdan olan eşyâdan ibâret idüğü ve saniyen hamûlesi memnû'âtdan olmayan eşyâdan ibâret olmuş olsa bile eşyâ-ı merkûmenin gümrük olmayan bir Rusya limanına ihrâcî câiz olmadığı derkâr iken seffîne-i mezkûre gümrük mevcûd olmayan bir Rusya limanında icrâ'-yi ticârete teşebbüs eylediği lâzım gelür. Ahvâl-ı mestûreye nazaran bin yedi yüz seksen üç târihinde mün'akid ahidnâmede Soğucak kal'ası limanı Devlet-i aliyyenin mülkü olduğu Rusya devleti tarafından i'tirâf olunarak elhâletü-hâzihî liman-ı mezkûr Edirne ahidnâmesi mücebince Rusya devletinin silk-i mülküne dâhil olduğundan mâ'adâ, tahrîrâtınızdan müstebân olduğu üzere liman-ı mezkûrde Rusya devletinin kal'ası ve askeri mevcûd olduğu nümâyân olduğuna binâen Kont Nesselrod cenâblarının takrîrinde irâd olunan esbâba mebnî Soğucak kal'ası limanında Viksen seffînesinin zabt ve müsâderesi husûsunda Rusya devletinin istihkâkı bî-şekk ü şübhe olduğu İngiltere devleti indinde müsellemdir. Binâen alâ hâzâ kazıyye-i mezkûrenin keyfiyyât-ı mahsûsasına nazaran seffîne-i merkûmenin zabtından dolayı İngiltere devletinin Rusya devletinden bundan böyle bir güne mutâlebesi olmadığını, Kont Nesselrod cenâblarına ifâde ve i'lân eylemeniz mercûdur.

روسیہ المپتیک تبلیغات کمروزی ترجمہ سید

انگلت جناب - غیرندہ بعضینک قسرتک وھیچونہ لورد پونسونیک ابرازیلہ بودیک طرفہ دولت علیہ درہ عمارتیک
در پندرہ جیویہ درہ دلاز خواجه ناطری باشا حقیرانیک بنفیکلکدر پندرہ قسطو برتو باشا حقیرانیک واقع اولدہ اقلادہ خشیہ
دورنہ ادرنجی مشد ارسال المپیک کمروزیک پتر پوریک و صوفی قوت مسرور خیزدہ سہہ نلسانک اکیبیک ابرازیلہ
وارد اولدہ مکویج اخبار ادرنجی و روسیہ و ککراسی روسیہ المپیکسہ اظہار پوریلدہ بودیک اعماد کسیردہ دورنہ ادرنجی
مخطوط اولدہ سالف انکسرتخیزیک اجمیل طورہ ہابلدین عرصہ و قسرتیک مساعرہ انجملدہ اجمیل طورہ مشا ادرلیہ
بودیک طرفہ دولت علیہ درہ اذخار پوریلدہ : صوفی و پوریک و ہورہ راز و پوریلدہ جویان تارہ حضرت شاہانک بویلا
اولدیک عقل و کیاست و تیان و وسائت یازشاہانک ادرلیہ مکملدہ بریلک جدید عدالیکندہ کندرسہ تبریک ادرلیہ
و خالصتہ استبرجولک صحیح و ککراسی سلطنت سبہ ناک معاونت و عقل و قسرتیک بریلک شادہ ریزیک
اولدیک جویانک حق مقدار بردک کردہ اجمالی اولدیک نرا جویہ مذکور دولت علیہ ناک منافع حد قسری
اوردیکہ ناسیس ادرلیہ درہ دولت مشا ادرلیہ خیزدہ صمیمی اولدیک ہیج بردت کوزدہ نادر ادرلیہ
کدر دولت علیہ ناک بردت و سقش اولدہ روسیہ اولدیک رخن بافا صراحت شہہ اولدہ کند منافع مخصوصتہ
مردیکہ سلبو ملاحظہ انجکدرہ خانی اولدیک و پوریلدہ

بظرب درغن مقیم انگلتره الجیبسی اور دروہام جانبہ اور بالستون طرفندہ کیجی مایس آئینک اور بری
تاریخید ارسا اولسانہ تحریر اولک ترجمہ سید

صعابا وصول بولورہ تحریر اولک قرانہ عرض اولمستدر قوت نسدورہ جنابدریان نیمانہ آئینک
اور بیسی تاریخید مورخ تقریردن مسیلذکرہ و یقین نام سفینہ نک ضبط و معاددہ سدر اثر
روسیم دولتک ایراد اولدی اسباب و عملی توادریقہ الذرورہ عبارت اولور یعنی سفاین اجنبیہ
آمانہ جدرین کانی لیمانہ آمدن اولدی اجرائی تجارتی مازون اولورق کرک بولنیان سارلیمانلر وارمانک
روسیم دولتک نظامات روسیم سدر ایک سفینہ مذکورہ اول نظامانہ مغایر اشیای ممنوعہ ایم
محمول اولورق ادرنہ عهدنامہ روسیم دولتک مکلفندہ اولون بر لیمانہ دنول اولمستدر
بنابری و یقین سفینہ سنک ضعیفی ای نوع اسبابہ منی اولورق اولور اولو سفینہ مذکورہ نان
عولری روسیم ممالکہ نقلی ممنوعانہ اولور اشیاد عبارت اولورق و نایا عولری ممنوعانہ اولور
اشیاد عبارت اولورق اولور سلم اشیای رفوہ نک کرک اولویانہ بر روسیم لیمانہ اغراضی جائز اولور
درکار ایک سفینہ مذکورہ کرک موجود اولویانہ بر روسیم لیمانہ اجرائی تجارتی سبب اولور اولور کلور
اهوال سدر روسیم نظر ایک روسیم روسیم کستانہ اوچ تاریخین متفقہ عهدنامہ روسیم صغوق قلمی لیمانہ
دولت علیہ نان علی اولورق روسیم دولتی طرفندہ استراہ اولورق الحاکمہ ہذہ لیمانہ مذکور ادرنہ
عهدنامہ روسیم روسیم روسیم دولتک سلاک ملکنہ داخل اولور ادرنہ نامدا تحریر اولورہ مستبان
اولورق اولور لیمانہ مذکورہ روسیم دولتک قلم روسیم موجود اولورق لیمانہ اولور لیمانہ بنا
قوت نسدورہ جنابدریان تقریردن ایراد اولسانہ اسباب بیسی صغوق قلم لیمانہ و یقین سفینہ
ضبط و معاددہ روسیم صغوق روسیم دولتک استحقاقی بی سنک و شبہ اولورق انگلترہ روسیم عندن
مسدر بنا علی ہذا قضیہ مذکورہ نان کیفیان مخصوصہ نظر سفینہ رفوہ نک ضبط
طولوی انگلترہ دولتک روسیم دولتکہ بوزن سدر مرکز مطالب اولورق قوت نسدورہ جنابدریان
اندرہ و معورہ انگلترہ روسیم